ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE LATINĂ ÎN STRUCTURA UNOR COMPUSE ŞI A UNOR UNITĂŢI SINTAGMATICE ISTROROMÂNE

Gabriel BĂRDĂŞAN
Universitatea de Vest din Timişoara
bargabi@gmail.com

Latin Lexical Elements Present in the Structure of Some Istro-Romanian Compounds and Syntagmatic Units

The article analyses two categories of compound words and syntagmatic units (nouns and pronouns) from the Istro-Romanian vocabulary, which have in their structure terms of Latin origin. The purpose of this study is to check the potential of Latin words from the Istro-Romanian language to create new lexical units through word joining (compounding).The number of such terms identified in the two categories is extremely low. Some have in their structure only words inherited from Latin, but there are cases in which, in the structure of a compound, an inherited word is combined with a borrowing from Croatian. Some compounds and syntagmatic units were formed in an authentic manner, others are based on periphrastic structures, considered by some speakers as a unit, while others appeared under the influence of a foreign pattern (Croatian or Italian), through word transfer. Lexical elements inherited from Latin have a reduced potential to form new words through compounding. Among the existing compounds in Istro-Romanian, some come from the period before the separation of the Romanian dialects.

Keywords: *the Istro-Romanian dialect*; *compound words*; *syntagmatic units*; *compounding*; *Latin origin*; *vitality*; *foreign influences*

Verificarea vitalităţii şi stabilităţii fondului moştenit din latină în vocabularul dialectului istroromân poate fi realizată nu doar printr-o analiză cantitativă şi calitativă a ansamblului de cuvinte ce continuă etimoane latineşti, ci şi printr-o investigare a modului în care unele din aceste cuvinte îşi manifestă potenţialul creator prin contribuţia lor la crearea unor noi cuvinte în interiorul dialectului.

Resursele pe care se sprijină un idiom pentru a-şi îmbogăţi fondul lexical sunt general cunoscute**.** Presiunile idiomatice din jurul unui anumit areal lingvistic favorizează îmbogăţirea vocabularului prin mijlocele externe (împrumut sau calc), însă de multe ori limba îşi pune în acţiune propriile resurse pentru a-şi crea unităţi lexicale noi, prin mijloacele sale interne (derivarea, compunerea, conversiunea). Calcul însuşi antrenează, parţial sau total, resursele lexicale interne ale unei limbi în apariţia unor construcţii lexicale noi, chiar dacă acestea au un model lingvistic străin.

Pentru a urmări stabilitatea şi capacitatea de dezvoltare a termenilor istroromâni moşteniţi din latină supunem analizei o parte din compusele şi unităţile sintagmatice atestate în lucrările lexicografice dedicate acestui dialect. Criteriul de selecţie pe care îl avem în vedere se referă la originea latină a cel puţin unuia dintre formanţii compuselor sau unităţilor sintagmatice analizate. Studiul nostru se limitează la termeni istroromâni aparţinând clasei gramaticale a substantivului şi clasei gramaticale a pronumelor[1].

Materialul lingvistic pe care îl vom analiza este extras din lucrările cu caracter lexicografic consacrate fondului lexical al dialectului istroromân (glosare, vocabulare, dicţionare, atlase lingvistice, culegeri de texte dialectale, articole şi studii). Vom urmări modul de formare a compuselor şi modul de structurare a unităţilor sintagmatice identificate, verificând, de

[1] Precizăm faptul că spaţiul limitat alocat nu permite analiza exhaustivă a acestei categorii de cuvinte, astfel că ne vom continua demersul de cercetare într-un studiu viitor.

BDD-A23066 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:21 UTC)

asemenea, etimologia fiecărui element de structură pentru a putea delimita mecanismele de organizare a acestora.

A. Compuse şi unităţi sintagmatice substantivale

DUPAPÚMĂN, **DUPAPÚMEN** s.m. 'încheietura mâinii'

Forma *dupapúmăn* a fost notată de Sârbu-Frăţilă 263, s.v. *puman* (vezi şi Frăţilă, *Studii* 278), dar şi în ALIr 258 încheietura mâinii: *un dupapúmăn, doi̯ dupapúmăn* (L, C, Şc), în ultima localitate enumerată fiind consemnat alături de un împrumut: *un ponš, doi̯ ponš*. Varianta fonetică *dupapúmen* se înregistrează la Pellis 185 polso: *dùpa pùm^{e}n* (J), *m$^{\acute{a}}$ra dùp$^{\underline{a}}$ pùm$^{\underline{e}}$n* (S), *m$^{\grave{a}}$ra dùpa pùm^{e}n* (B). Termenul istroromân este un compus în structura căruia intră prep. *dupa* 'după' < lat. *de-post* (Frăţilă-Bărdăşan 159) și subst. *púmăn* 'pumn' < lat. *pŭgnus, -um* (Frăţilă-Bărdăşan 257).

PÅMA DE MÁRA s.f. 'palmă'

Termenul istroromân a fost înregistrat de Bartoli, *Liste* (*apud* Pușcariu SI III 126): *påma de măr* (J); ALR II MN [2171] palmă, palme: *pǫåma de mí$^{\acute{a}}$ra* (J); vezi şi Neiescu, *Pentru un dicționar* 531: ~ *de mấra* (J), ~ *de măr* (C). Unitatea sintagmatică are, etimologic, în structura sa cuvinte moştenite din latină: *påma* < lat. *palma* (Frăţilă-Bărdăşan 240) + *de* prep. < lat. *de* + *mấra* < lat. *manus* (Frăţilă-Bărdăşan 213).

PÅMA DE PIČÓR s.f. 'talpă'

Întâlnim atestări ale acestei structuri lexicale în ALR II 115: *mîhúr îm påma de pičor* „bătătură în talpa piciorului" – vezi Mării, *Note* 92: *påma de piĉor*); Neiescu, *Pentru un dicționar* 531: ~ *de piĉór* în J, S; Kovačec, *Rječnik* 142; ALR I 150: *tuta pę̨åma de piĉór* la J; vezi şi Frăţilă, *Studii* 277-278; Frăţilă, *Formarea cuvintelor* 209. Termenul istroromân este format din *påma* < lat. *palma* (Frăţilă-Bărdăşan 240) + *de* prep. < lat. *de* + *pičor*[1] < lat. *petiolus* (Frăţilă-Bărdăşan 248) şi reprezintă un calc după it. *palma del piede* (Frăţilă, *Formarea cuvintelor* 209).

PODE NÓPTE s.f. 'miezul nopții'

Construcţia lexicală *pode nópte*[2] a fost înregistrată de Grt. 1268 (*apud* Byhan 288), glosată prin germ. 'Mitternacht', de Maiorescu 117: *pode-nopte* şi de Popovici II 137; Frăţilă, *Formarea cuvintelor* 210. În structura acesteia se distinge subst. *pode* 'jumătate' (*po* s.f. 'jumătate' < cr. *pô* 'jumătate' + *de* prep. < lat. *de*) și subst. *nópte* < lat. *nox, noctem* (Frăţilă-Bărdăşan 231). Poate fi considerat un calc parțial după croată.

PODE ZI s.f. 'amiază'

Atestări ale acestei construcţii întâlnim la Maiorescu 117, 130: *pode-zi* 'meazăzi' (sic!), Popovici II 137 şi în ALIr 18 perioade (părţi) ale zilei: *po de zi* (Şc). Termenul are în structura sa subst. *pode* 'jumătate' (*po* s.f. 'jumătate' < cr. *pô* 'jumătate' + *de* prep. < lat. *de*) și subst. *zi* < lat. *dīes, -em* (Frăţilă-Bărdăşan 322), fiind considerat un calc parțial după croată.

ODÚCĽU s.m. 'deochi'

Termenul istroromân *odúcľu* este înregistrat de Popovici II 131, unde se oferă următorul context ilustrativ: *lå åpa-n glåj şi-l resfåče de oducľu*. În acest caz avem o formaţie lexicală internă compusă din prep. *de* < lat. *dē* (Frăţilă-Bărdăşan 153) și subst. *(u̯)ocľu* < lat. *ŏclus, -um* (Frăţilă-Bărdăşan 235), dar care a fost supusă, probabil, unei metateze şi unei asimilări.

SUBUÁRBA, SUBUÅRBA s.f. 'bărbie'

Termenul a fost atestat de ALR I/I, h. 34 bărbie cu varianta fonetică *subuárba*, în localitatea Bârdo (B), în nota la acest punct de anchetă fiind oferit contextul său de actualizare: *uáre ~ gruaso*. Din localitatea Jeiăn (J) a fost notată forma *sub(sup)buårba*, în notă oferindu-se contextul mai larg din care a fost excerptat: *de jos de sub(sup)buårba*; vezi şi Frăţilă, *Formarea* 209. În acest caz se poate vorbi fie despre un semicalc după cr. *(pod)brada(k)*, gen. *podbratka* 'bărbie' (< *pod* 'sub' + *brada* 'bărbie'), fie o inovaţie independentă (cf. ALR I/I, h. 34, pct. 359

[1] Vezi alte compuse istroromâne apărute prin calchiere în Frăţilă, *Formarea cuvintelor* 209-210.

[2] Pentru alte compuse istroromâne în care apar elementele de structură ale construcţiei *pode nópte* vezi Frăţilă, *Formarea cuvintelor* 210.

BDD-A23066 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:21 UTC)

subarbă, alături de *bărdíi̯e*, pct. 270 *su^{b}barbă*, apud Frăţilă, *Studii* 244; Frăţilă, *Formarea* 209), din prep. *su* < lat. *sub* (Frăţilă-Bărdăşan 286) şi subst. *bârba* < lat. *barba, -am* (Frăţilă-Bărdăşan 112).

SUJERÚNCL'U s.m. 1. 'rotulă'; 2. 'fluierul piciorului'

Atestări ale ir. *sujerúncl'u* întâlnim în două atlase lingvistice unde se înregistrează formele istroromâne: Pellis 228 cavo del ginocchio: *su^{p}žerù**n**kl'u* (J), *sužerùŋkl'u* (B), cu sensul de 'rotulă' şi ALIr 266 tibia, fluierul piciorului: *un sužerúncl'u, doi̯ sužerúncl'i* (L) cu sensul 'fluierul piciorului'. Termenul istroromân este un calc după it. istriot *śoto-l-źçinoćo* (la Fiume), *śoto l ξenoćo* (la Postole) = 'sotto il ginocchio' (Frăţilă, *Studii* 288), în care reperăm prep. *su* < lat. *sub* (Frăţilă-Bărdăşan 286) şi *jerúncl'u* < lat. *genŭc[ŭ]lum* (Frăţilă-Bărdăşan 190).

SUPIČÓR s.n. 'talpa piciorului'

Pentru această variantă fonetică a substantivului am întâlnit atestări la Kovačec, *Rječnik* 185: *~, -u, -e, -ele* (sud), glosat prin cr. 'taban', şi în atlasele lingvistice: ALRM I/I h. 91 pluralul cuvântului talpă: *su pîcór* (B); Pellis 234 pianta del piede: *supičór* (B); ALIr 270 talpa piciorului: *un supičór*, (*do supičóre*) (B, Şc, T). La Kovačec, *Rječnik* 185 întâlnim şi forma *supiţór*. Ir. *supičór* reprezintă o structură perifrastică formată din prep. *su* < lat. *sub* (Frăţilă-Bărdăşan 286) şi subst. *pičór* < lat. *petiolus* (Frăţilă-Bărdăşan 248).

SU(P)ÓCL'U s.m. 'cearcăn'

Atestări ale acestei unităţi lexicale întâlnim exclusiv în ALIr 193 cearcăn: *ăn supócl'u (négru), doi̯ supócl'i (négri)* (J), *un suócl'u, doi̯ suócl'i* (Şc, C). Structura perifrastică este compusă din prep. *su* < lat. *sub* sau *sup* < lat. *sŭbtŭs* (Frăţilă-Bărdăşan 286-287) şi din subst. *(u̯)ocl'u* < lat. *ŏclus, -um* (Frăţilă-Bărdăşan 235).

TRÚŞE (vezi *infra* şi alte variante de actualizare) s.f. 'curte'

Analizând glosarele şi atlasele lingvistice unde sunt înregistrate cuvintele istroromâne, am întâlnit un număr semnificativ de variante fonetice: *trúşe* a fost atestat de Kovačec, *Rječnik* 200: *~, -a*, pl. *víşe trúş, trúşile* (J), glosat prin cr. 'dvorište'; de ALIr 1083 curte: *o trúše, doi̯ truš* (J); *trúşa* apare la Popovici II 159 şi în MALGI, h. 62 curte, pl. (şi art.): *(o) trúša; (do o̯) truš ̯ǹ, trúšile* (J); *truúşe* este înregistrat în MALGI, h. 62 curte, pl. (şi art.): *(o) truúše, truúša; (č.) truúše, truúšele* (N) şi în ALIr 1083 curte: *o truúse, do truús*, alături de împrumutul *o córtę, do córte* (S); *truúşa* apare în MALGI, h. 62 curte, pl. (şi art.): *(o) truúša; (č.) truúš, truúšile* (S). Pe lângă aceste forme pot fi notate cele în care este mai vizibilă structura internă a cuvântului: *ăntruúşe*, notat în ALIr 1083 curte: *o ăntruúše, do ăntruúš* (Sc, L); *ântruúşe*, înregistrat în MALGI, h. 62 curte, pl. (şi art.): *(o) ântruúše, ântruúša; (m.m.) ântruúš, ântruúšele* (B, C); *ăntreúşe*, în ALIr 1083 curte: *o ăntreúše, do ăntreúš* (T, Z, M, C).

În structura acestui termen compus delimităm prep. *(ăn)tru/(ân)tru* 'înaintea (cu sens spaţial şi temporal), în faţa' sau *ăntre* 'în faţa, dinaintea' < lat. *ĭnter* (Frăţilă-Bărdăşan 107) şi ir. *úşę* (*úše, úša*) < lat. *ūstĭa* (Frăţilă-Bărdăşan 308), despărţit mai apoi – în unele variante fonetice – *ăn truşa* > *truşa* (vezi Popovici II 159).

B. Compuse şi unităţi sintagmatice pronominale

ČA ČE / ČÅ ČE pron. rel. compus 'ceea ce'

Compusul pronominal a fost atestat în istroromână în următoarele lucrări: Iv. 7 (*apud* Byhan 365): *ća će*, glosat prin germ. 'das, was'; WdR.: *ča (če)*, Iv. 3, 7: *ća (će)* (*apud* Byhan 371 s.v. *tŝ^{o}*); Morariu, *Lu fraţi noştri* 25: [...] cea ce *n-å fost nice nu va fi* (S), 68: *Se-r spure* ceå ce *n-a nigdar fost e ce nu nigdar fi* [...] (Sc), 126: Cea ce *nu se ştiie*. (J); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 28: cea ce-*i pre scând* (S); ALR s.n. VI, h. 1691 (să-ţi spun) tot ceea ce mă doare (vezi şi ALRM s.n. IV, h. 1389): *...tot čå če me dore* (J), cu completarea din notă: *i̯o-ţ spuravés acmu*. Ir. *ča če/čå če* este un termen compus din pron. dem. *čå, ča* < lat. *ecce-illa* (Frăţilă-Bărdăşan 80) şi pron. rel. *če* < lat. *quĭd* (Frăţilă-Bărdăşan 145).

ČÉLA ÍSTU pron. dem. 'acelaşi'

Pentru pronumele istroromân *čéla ístu* există următoarele atestări: Maiorescu 99: *cela-ist*, f. *cea-ista*, n. *cea-isto* (vezi şi Maiorescu 109 s.v. *isto*) 'acelaşi, tot acela'; Byhan 365: *tŝelaíst*;

BDD-A23066 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:21 UTC)

Popovici II 104-105: ~, f. *čå ista*; Popovici I 72: *~, čå ista*; Cantemir 161: *~, ča ísta*, pl. *čéľi íşti, čéle íste* ‘tot acesta’; Sârbu-Frăţilă 204: *~, čå ista, čeľ işti, čęle iste*. Varianta fonetică *ţéla ístu* este înregistrată în Morariu, *Lu fraţi noştri* 72: *ţela-istu* (B), 79: *ţea-ista* (B) şi în Morariu, *De-ale cirebirilor* I 46: […] *ma ăn* ţå-ista *nu męre!* (S). La Puşcariu SI III Glosar 312 se face precizarea: *istu*, utilizat spre a întări ideea exprimată prin pronumele *ţela*: [...] *ke se se rę spure, i̯åle rę restărgní* ţela istu (vezi Puşcariu SI I 32/2), fapt întărit de explicaţia existentă în Puşcariu SI II 163: *istu* şi *ista* nu s-au păstrat decât în forme pronominale compuse (vezi *supra*) pentru ‘a întări pronumele demonstrativ printr-o nouă demonstrare’. Teremenul istroromân este un compus ce cuprinde în structura sa pronumele ir. *čéla, čå, čéľ, čåle/čęle* < lat. *ecce-illu, ecce-illa, ecce-illi, ecce-illae* (Frăţilă-Bărdăşan 81) şi pronumele ir. *istu* < lat. **ĭstus, -a, -um* = lat. clas. *ĭste, -a, -ud* (Frăţilă-Bărdăşan 187).

ČÉSTA-ÍSTU pron. dem. ‘acesta’

Forma istroromână *čésta-ístu* este consemnată de Popovici II 105: ~, f. *čåsta ista*; Popovici I 72: *~, čåsta-ista*; Morariu, *Lu fraţi noştri* 17: Cesta-istu *a fost la noi.* (S), 37: *cesta-istu* (S), 68: *cesta-istu* (Sc), 77: *cesta-istu* (B), 120: *cesta-istu* (J), iar varianta fonetică *ţåsta ísta* apare la Puşcariu SI III Glosar 328: *Şi-ľ ziţe:* ‘Ţåsta ista *moresti rescľide!*’ (vezi Puşcariu SI I 2/38); Puşcariu SI III Glosar 328. Termenul istroromân este un compus construit analogic cu pron. *čela istu* ‘acelaşi’ (vezi *supra*) şi cuprinde în structura sa pronumele ir. *césta*, *čåsta* < lat. *ecce-istu, ecce-ista* (Frăţilă-Bărdăşan 148) şi pronumele ir. *istu* < lat. **ĭstus, -a, -um* = lat. clas. *ĭste, -a, -ud* (Frăţilă-Bărdăşan 187).

ČECODÉR pron. nehot. ‘orice’

Forma *čecodér* o întâlnim la Popovici I 73, pe când varianta fonetică *ţecodăr* e notată de Puşcariu SI III Glosar 328, unde se oferă următorul context ilustrativ: *Na-ţ ţăsta såbľe,* ţe-codăr *aflări pre cåle, tåľe, perké i̯o t-am skapulę̑i̯t o votę de morte, ma dova votę vaľę̑ se te scapulesti ăns.* (vezi Puşcariu SI I 20/15). În structura termenului istroromân remarcăm prezenţa pron. *če/ţe* < lat. *quĭd* (Frăţilă-Bărdăşan 145) şi pron. *coder/codăr* ‘oricine, oricare’ (< cr. *goder*), vezi Puşcariu SI II 165; cf. cr. *takodjer* (Popovici I 73).

ČEGÓD pron. nehot. ‘tot, orice’

Consemnări ale acestui termen istroromân întâlnim la Popovici I 147; Morariu, *Lu fraţi noştri* 124: [...] *che-l ojives şi-ľ dåvu* cegod *va*. (J); Sârbu-Frăţilă 203, autorii oferind şi un context ilustrativ: *Şi totu-i de cumparåt, čegod, čegod.* = ‘Şi totul e de cumpărat, orice, orice’. Structura internă a ir. *čegód* relevă prezenţa pron. rel. *če* < lat. *quĭd* (Frăţilă-Bărdăşan 145) şi a particulei *-god* (< cr. *god* ‘fie-’, ‘ori-’); forma din istroromână este un calc după cr. *štogod*.

ČEVA pron., adj. nehot. ‘ceva’

Varianta fonetică *čeva* se regăseşte în următoarele surse: Maiorescu 99: *ceva*; Byhan 366[1]: *tšéva* (atestat de N. I 44; Grt. 351 *infra*; Iv. 13: *ćeva*; Wgd. II 7, 9, I 246: *tševa, tšiva*); Popovici II 105; Popovici I 73; Morariu, *Lu fraţi noştri* 25: *Ma căndiel* ceva *caţåt, iåle ľ-a dåt lor cea fost mai poredăn.* (S), 73: *Mes-am ăn Påsin che voi colę̑* ceva *cumparå.* (B), 98: *Se rei* ceva *fåce, cire va hrani?* (L). Forma *čevå* apare la Cantemir 161; Kovačec, *Rječnik* 62: *čevå* (sud, J), ilustrat prin *dę̑-ľ čevå poi̯dí* (J) = cr. ‘daj mu nešto (štogod) pojesti’, *púrę čevå cuhę̑i̯* (J) = cr. ‘staviti nešto (štogod) kuhati’; Sârbu-Frăţilă 204. Ir. *ţevá* este notat de Grt. 351 (*apud* Byhan 366): *tséva*; Morariu, *De-ale cirebirilor* II 8: *E ieľ a zis che se åm* ţeva *za muncå e za bę.* (Sc), iar varianta *ţevå* este înregistrată de Puşcariu SI II 165; Morariu, *Lu fraţi noştri* 34: *Ce ăi* ţevå? (S); Puşcariu SI III Glosar 328: ~ ‘idem’, în prop. interog. ‘oare, cumva’: *Gospodåru-l-ntrębę ke ţe-i̯ i̯ådn, ke ţe-i̯ zalostăn ţevå.* (vezi Puşcariu SI I 22/18); Cantemir 184; Kovačec, *Rječnik* 62: ~ (S), notat în contextul *ţevå za veţéru* (S) = cr. ‘štogod (nešto) za večeru’. Termenul istroromân este compus din pron. *če/ţe* < lat. *quĭd* (Frăţilă-Bărdăşan 145) şi particula *-va* (< lat. *volet*) (vezi Dimitrescu 280).

[1] Byhan 366 raportează termenul istroromân direct la lat. *quid velit*. Deşi ir. *čeva/ţeva* are în structura sa elemente continuatoare ale formelor latineşti propuse de Byhan, termenul istroromân poate fi considerat un compus intern foarte vechi, pentru că există în cele patru dialectele istorice ale românei (cf. ar., megl. *ţiva*, dr. *ceva*).

BDD-A23066 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:21 UTC)

ČIREVÁ pron. nehot. ‘cineva’

Termenul istroromân *čirevá* este notat de Byhan 368: *tsîreva* (atestat de Maiorescu 100: *cireva*); Popovici II 105: ~, alături de forma *ţirevá*. O altă variantă fonetică de actualizare este *ţirevå*, atestată de Puşcariu SI II 165 şi Puşcariu SI III Glosar 328. Termenul istroromân este compus din pron. interog.-rel. *číre/ţíre* < lat. **quene* (Frăţilă-Bărdăşan 150) şi particula *-va* (< lat. *volet*). Nu este necesară raportarea directă la lat. *qui-ne-velit*, după cum consideră Byhan 368 şi Popovici II 105, termenul fiind format pe teren românesc, probabil în româna comună (vezi dr. *cineva*, ar. *ţinevá*).

ČIREHÓD pron. nehot. ‘oricine’

Atestarea termenului o regăsim în ALR s.n. VI, h. 1739 oricine (să mă roage, nu-l mai ajut) şi ALRM s.n. IV, h. 1402: *čirehod...* (J), în notă fiind înregistrat răspunsul complet al informatorului: *me ruγåre, nu l-oi̯ ajutå* (viit., pers. I) *viţe*. Ir. *čirehód* reprezintă o formă hibridă compusă din pron. interog.-rel. *číre* < lat. **quene* (Frăţilă-Bărdăşan 150) şi particula de origine croată *-hod* (*-god*) ‘fie-’, ‘ori-’.

NUŞCÅRLE pron., adj. nehot. ‘cineva’

Această primă variantă fonetică are următoarele atestări: Byhan 290: *nuśkǫ́rle* (Asc. 60 *infra*; Wgd. II 6, 8: *nušk³rele*; WdR. *infra*); Popovici II 130: *~, nuşcårl'i*; Popovici I 73: *~, nuşcårle*; Morariu, *Lu fraţi noştri* 38: *Lacat-brad avzit-a che vire* nuşcårle […] (S), 60: […] *che l'-a* nuscårle *cåpu taľåt*. (S), 88: […] *facut-a ie* nuşcårle *chiacule cu iå* […] (B); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 40: *Avzit-a che se* nùşcårl'i *pravdescu ur cu åt* […] (S); Cantemir 173: *~, nuşcårę*, pl. *nuşcårl'i, nuşcåre*; Sârbu, *Observaţii* 269; Kovačec, *Rječnik* 130: ~ pron. nehot., înregistrat în *nuşcårle åt* (J) = cr. ‘netko drugi’; Sârbu-Frăţilă 239: *~, nuşcåre, nuşcårli, nuşcåre*, autorii oferind şi un context ilustrativ: *Nuşcårle oånč verit-a la noi.* = ‘Cineva a venit la noi aici’. Forma *nuscårle* apare exclusiv în Puşcariu SI II 122. Înregistrări ale variantei *núşcarle* apar la Asc. 60: *nuščarle, -lji*, WdR.: *nuškarle – nuškarle*, glosat ‘chi - chi’ (*apud* Byhan 290); Morariu, *Lu fraţi noştri* 116: […] *atunce che va fi* nuşcarle *de noi mort*. (J); Kovačec, *Rječnik* 130: ~, pl. *núşcarl'i* pron. nehot. (sud, J), ilustrat prin *núşcarl'i cu måkina žńéscu* (sud) = cr. ‘neki žanju strojem (strojno)’, 130: *~, núşcara, núşcaro, núşcarl'i* adj. pron. nehot. (sud, J), ilustrat prin *núşcarle brec* (sud) = cr. ‘neki pas’. Pentru forma *núscarle* trimitem la Puşcariu SI II 165: *~, nuscarę*, pl. *nuscarl'i*; Puşcariu SI III Glosar 317: *núscarle, núscarę* ‘cineva, oarecine’, ca adj. ‘nişte’, sens ilustrat prin *Åre núscarl'i pinez* [...] (vezi Puşcariu SI I 16/36). Termenul istroromân este compus din *nu* + *ştivu* + *cårele*, raportarea directă la lat. *non (quid) scio qualis* (vezi Byhan 290 şi Popovici II 130) nefiind necesară.

NÚŞCUMILE, NUŞCÚMILE adj. (interog.-rel.) nehot. ‘orişicare’

Formele istroromâne sunt consemnate de Kovačec, *Descrierea* 114: *nuščúmile, nuščúma, nuščúmo*; Kovačec, *Rječnik* 130: *núşcumile (nuşcúmile), nuşcúma, nuşcúmo, nuşcúmiľ, nuşcúme* (J) = cr. ‘nekakav’. Termenul istroromân are următoarea structură internă: *núşcum*[1] + formanţii prin care se marchează opoziţiile de gen şi număr *-(i)le, -a, -o, -(i)ľ, -e*.

NÚŞTE pron. nehot. ‘ceva’

Forma istroromână este notată de Morariu, *Lu fraţi noştri* 57: *Când a finit dåt-l'-a frătele* nuşte *muncå alui* [...] (S), 68: *O zi căn au ieľ* nuşte *lovit, l'-a focu falit za pripravi obedu.* (Sc), 113: *Înca am* nuşte *de spure, ali-m ie ruşire.* (J); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 19: *Potle viru ăn ţea oştarie c-or* nuşte *măncå*. (S); Morariu, *De-ale cirebirilor* II 11: *C-a verit* nuşte *şi che l-a zgrebit din gropę fårę* [...] (B); Cantemir 173; Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (sud) = cr. ‘nešto’; Sârbu-Frăţilă 239. Varianta fonetică *nusté* apare la Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (J), înregistrată în construcţia *nuşté de mâŋcå* (J) = cr. ‘nešto za jelo’; ALR s.n. V, h. 1393 mi-a zis ceva...: *mi̯-a zis nuşté* (J). Forma ir. *núste* este înregistrată de Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (S), în contextul *íŋkę vói̯ núste spúre* (S) = cr. ‘još ću nešto reći’. În acest caz avem un compus cu structura: *nu* + *şt(ivu)* + *(č)e*.

[1] Cf. ir. *núşcum* adv. „cumva”, adverb compus din *nu* + *ş(tivu)* + *cum*.

BDD-A23066 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:21 UTC)

NUŞTÍRE pron. nehot. ‘cineva’

Atestări ale primei variante fonetice se regăsesc în Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (J), glosat prin cr. ‘netko’; Sârbu-Frăţilă 239: ~, ilustrat prin contextul lingvistic *Ântrebå nuştire.* = ‘Întreba cineva.’; ALR II MN [3801] cineva bate la uşă: *nuştire boåte pre uşe* (J); ALR s.n. VI, h. 1738 (mi-a spus) cineva (dar nu-mi aduc aminte cine) şi ALRM s.n. IV, h. 1401: *nuştíre* (J), în notă oferindu-se răspunsul complet: *mi-a zis nuştíre, ma nu şt"u čire*; ALRM s.n. III, h. 1233 cineva: *nuştíre* (J). Cea de-a doua formă, ir. *nuşčíre*, apare la Sârbu, *Observaţii* 269. În structura termenului distingem următoarele elemente: *nu* + *şti(vu)* + *(č)ire*.

ŢÍRE-CODĂR-MI-ŢE pron. nehot. ‘cineva’

Unitatea sintagmatică este atestată la Pușcariu, SI II 165 şi Pușcariu SI III Glosar 328, reprezentând un compus hibrid din pron. interog.-rel. *ţíre* < lat. **quene* (Frăţilă-Bărdăşan 150) + pron. nehot. *-codăr-* ‘oricine, oricare’ < cr. *goder* (Sârbu-Frăţilă 198) + pron. pers. *mi* < lat. *mihi* (Frăţilă-Bărdăşan 218) + pron. interog.-rel. *ţe* (= *če* < lat. *quĭd* (Frăţilă-Bărdăşan 145).

Consideraţii finale

Analiza cuvintelor istroromâne din cele două categorii delimitate permite relevarea următoarelor aspecte:

a) din punctul de vedere al originii se disting două categorii: 1. unităţi lexicale ce au în structura lor exclusiv cuvinte moştenite din latină (substantive: *dupapumen*; *påma de mẹra; påma de pičór*; *odúcľu*; *subuárba, subuårba*; *sujerúncľu*; *supičór*; *su(p)úcľu*; *trúşe*; pronume: *ča če/čå če*; *čéla ístu*; *čésta-ístu, ţåsta ísta*; *čeva*; *čirevá*; *nuşcårle*; *núşcumile* cu var. acc. *nuşcúmile*; *núşte*; *nuştíre*); 2. unităţi lexicale care combină în structura lor termeni moşteniţi din latină cu un împrumut de origine croată (substantive: *po de nopte, po de zi*; pronume: *čecodér*; *čegód*; *čirehód*; *ţíre-codăr-mi-ţe*).

b) în funcţie de caracteristica procesului de compunere de a fi autentic sau indus (provocat) contextual, termenii analizaţi pot fi încadraţi în: 1. clasa compuselor autentice (*odúcľu*; *ča če/čå če*; *čéla ístu*; *čésta-ístu, ţåsta ísta*; *čeva*; *čirevá*); 2. clasa compuselor ce au la bază structuri perifrastice istroromâne neinfluenţate de un model străin (*dupapumen*; *påma de mẹra*; *supičór*; *su(p)úcľu*; *trúşe*; *nuşcårle*; *núşcumile*, var. acc. *nuşcúmile*; *núşte*; *nuştíre*); 3. compuse şi unităţi sintagmatice calchiate, apărute deci sub influenţa unui model străin – în aceste cazuri este vorba de structuri lexicale croate sau italiene (*čecodér*; *čegód*; *čirehód*; *påma de pičór*; *pode nopte*; *pode zi*; *subẹárba, subẹårba*; *sujerúncľu*; *ţíre-codăr-mi-ţe*).

c) în funcţie de clasa gramaticală a elementelor din structura compuselor sau a unităţilor sintagmatice se disting următoarele variante combinatorii: 1. prepoziţie + substantiv (*dupapumen*; *odúcľu*; *subẹárba, subuårba*; *sujerúncľu*; *supičór*; *su(p)úcľu*; *trúşe*); 2. substantiv (< substantiv + prepoziţie) + substantiv (*pode nopte*; *pode zi*); 3. substantiv + prepoziţie + substantiv (*påma de mẹra*; *påma de pičór*); 4. pronume + particula *-va* < lat. *volet* (*čeva*; *čirevá*); 5. pronume + particula *-god (-hod)* < cr. *god* ‘fie-’, ‘ori-’ (*čegód*; *čirehód*); 6. pronume + pronume (*ča če/čå če*; *čecodér*; *čéla ístu*; *čésta-ístu, ţåsta ísta*); 7. pronume + pronume + pronume + pronume (*ţíre-codăr-mi-ţe*); 8. compuse propoziţionale: adverb de negaţie + verb la mod personal + pronume (*nuşcårle*; *núşte*; *nuştíre*); 9. compuse propoziţionale: adverb de negaţie + verb la mod personal + adverb + formanţii *-(i)le, -a, -o, -(i)ľ, -e* (*núşcumile*, var. acc. *nuşcúmile*).

Cele două clase asupra cărora ne-am orientat demersul de analiză cuprind un număr extrem de redus de termeni. Dintre aceştia câţiva reprezintă compuse formate exclusiv din reflexele istroromâne ale unor etimoane latineşti (cu sau fără influenţa unui model străin), iar ceilalţi termeni identificaţi s-au format prin combinarea unui element lexical moştenit cu un cuvânt împrumutat, având ca rezultat o serie de construcţii hibride, ca efect al presiunii exercitate de unele structuri străine – calchiate total sau parţial după croată sau italiană. Având în vedere importanţa clasei substantivului şi a clasei pronumelui în ansamblul lexical al unei limbi, putem conchide, deşi se impune a se urmări şi situaţia celorlalte clase de cuvinte compuse, asupra faptului că resursele lexicale primare ale dialectului istroromân – cuvintele moştenite din latină –

BDD-A23066 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:21 UTC)

au un potenţial extrem de scăzut de a forma cuvinte noi prin procedeul compunerii. Dintre compusele existente unele provin şi se menţin încă din epoca de unitate a românei (anterioară separării dialectale), aşadar ele nu sunt rezultat al unei dezvoltării lexicale interne a istroromânei.

ABREVIERI

Acc. = accentuală; adj. = adjectiv; adv. = adverb; ar. = aromân(ă); art. = articulat; B = Bârdo; C = Costârcean; clas. = clasic(ă); cr. = croat(ă); dem. = demonstrativ; dr. = dacoromân(ă); f. = feminin; gen. = general(ă); germ. = german(ă); h. = hartă; interog. = interogativ(ă); it. = italian(ă); ir. = istroromân(ă); J = Jeiăn; L = Letai; lat. = latină; latinesc; m. = masculin; megl. = meglenoromân(ă); MN = material necartografiat; n. = neutru; nehot. = nehotărât; pct. = punct; pers. = persoana; pl. = plural; prep. = prepoziţie; pron. = pronume, pronominal; prop. = propoziţie; rel. = relativ; S = Suşnieviţa; Sc = Sucodru; subst./s. = substantiv; Şc. = Șcabici; T= Tărcovți; var. = variantă; viit. = viitor.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALIr = Goran Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas. Atlasul lingvistic istroromân. Atlante linguistico istrorumeno*, Pula, 2002.

ALR I/I = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I, de Sever Pop, vol. I: *Părţile corpului omenesc şi boalele lui*, Cluj, 1938.

ALR II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a (ALR II), vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi)*. B. *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.

ALR s.n. V = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. V: A. *Fire, caracter, sentimente*. B. *Petreceri, distracţii.* C. *Muzică.* D. *Jocuri de copii.* E. *Salutul.* F. *Varia.* G. *Nume de persoană.* H. *Superstiţii*, [Bucureşti], EA, 1966.

ALR s.n. VI = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. VI: A. *Substantiv.* B. *Articol*. C. *Adjectiv.* D. *Pronume.* E. *Numeral*. F. *Adverb*. G. *Prepoziţie.* H. *Conjuncţie*, [Bucureşti], EA, 1969.

ALRM I/I = *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I (ALRM I), vol. I: *Părţile corpului omenesc şi boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938.

ALRM s.n. III = *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol III: A. *Bucătărie, mâncăruri, băuturi, alimente, coloniale.* B. *Tutun.* C. *Îmbrăcăminte, încălţăminte, farduri, podoabe, lucru de mână.* D. *Culori.* E. *Spălat, călcat, igienă.* F. *Fire, caracter, sentimente.* G. *Petreceri, distracţii.* H. *Muzică.* I. *Jocuri de copii.* J. *Salutul.* K. *Varia.* L. *Nume de persoană.* M. *Superstiţii*, [Bucureşti], EA, 1967.

ALRM s.n. IV = *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol IV: A. *Substantiv.* B. *Articol*. C. *Adjectiv.* D. *Pronume*. E. *Numeral.* F. *Verbul.* G. *Adverb*. H. *Prepoziţie.* I.*Conjuncţie*, [Bucureşti], EA, 1981.

Bartoli, *Liste* = Listele lui Bartoli (*apud* Puşcariu SI III, p. 97-141).

Byhan = Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, in „Sechster Jahresbericht des Instituts f±r rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig", herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1899, p. 175-396.

Cantemir = Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, Bucureşti, Editura Academiei, 1959.

Dimitrescu = Florica Dimitrescu (coordonator), *Istoria limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.

Frăţilă, *Formarea cuvintelor* = Vasile Frăţilă, *Formarea cuvintelor în dialectul istroromân*, in idem, *Dialectologie românească (sud- şi nord-dunăreană*), Cluj-Napoca, Argonaut, 2014, p. 195-212.

Frăţilă, *Studii* = Vasile Frăţilă, *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, in idem, *Studii de toponimie şi dialectologie*, Timişoara, Ed. Excelsior Art, 2002, p. 211-312.

Frăţilă-Bărdăşan = Vasile Frăţilă (coord.), Gabriel Bărdăşan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea 1, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2010.

Kovačec, *Descrierea* = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.

Kovačec, *Rječnik* = August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.

Maiorescu = Ioan Maiorescu, *Itinerar în Istria şi Vocabular istriano-român*, ediția a II-a publicată de Titu Maiorescu, București, Editura Librăriei Socec, 1900.

MALGI = Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne (MALGI)*, Ediție îngrijită de Bogdan Marinescu, Bucureşti, EAR, 2003.

Mării, *Note* = I. Mării, *Note lexicologice şi etimologice*, in CL, XVI, 1971, nr. 1, p. 87-97.

Morariu, *De-ale cirebirilor* I = Leca Morariu, *De-ale cirebirilor*, I *Texte din Susńeviţa*, (extras din „Codrul Cosminului", VI, 1929, Buletinul Institutului de Istorie şi Limbă de la Universitatea din Cernăuți), Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei", 1929.

BDD-A23066 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:21 UTC)

Morariu, *De-ale cirebirilor* II = Leca Morariu, *De-ale cirebirilor*, II *Texte din Bârdo, Sucodru și Grobnic*, (extras din „Codrul Cosminului”, VII, 1930, Buletinul Institutului de Istorie și Limbă de la Universitatea din Cernăuți), Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1932.

Morariu, *Lu frați noștri* = Leca Morariu, *Lu frați noștri. Libru lu rumeri din Istrie. Cartea românilor din Istria. Il libro degli rumeni Istriani*, Suceava, Editura Revistei „Făt-Frumos”, 1928.

Neiescu, *Pentru un dicționar* = Petru Neiescu, *Pentru un dicționar istroromân*, in SCL, XXVII, 1976, nr. 5, p. 527-533.

Pellis = răspunsurile înregistrate de U. Pellis în localitățile istroromâne anchetate pentru *Atlasul lingvistic italian* și publicate de Dahmen-Kramer = Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Le inchieste istro-rumene di Ugo Pellis.* Parte prima: Questioni 1-1512, in „Balkan Archiv. Neue Folge”, 13, 1988, p. 209-281; Parte seconda: Questioni 1513- 3338, in „Balkan Archiv. Neue Folge”, 16, 1991, p. 107-137.

Popovici I-II = Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumaenische Dialekte)*, IX *Dialectele române din Istria*, I (*Referințele sociale și gramatica*), Halle a. d. S., Editura Autorului, 1914; II (*Texte și glosar*), Halle a. d. Saale, Editura Autorului, 1909.

Puşcariu SI I-III = Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, I. *Texte*, in „Analele Academiei Române”. Seria a II-a: Memoriile Secțiunii Literare, XXVIII (1905-1906), Bucureşti, 1906, p. 117-182; II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926; III. *Bibliografie critică – Listele lui Bartoli – Texte inedite – Note – Glosare*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1929.

Sârbu, *Observații* = Sârbu, Richard, *Observații asupra graiului istroromân din Jeiăn*, in *Studii de dialectologie*, vol. îngrijit de Vasile Frățilă și Vasile D. Țâra, Timişoara, TUT, 1984, p. 263-284.

Sârbu-Frăţilă = Richard Sârbu, Vasile Frăţilă, *Dialectul istroromân. Texte şi glosar*, Timişoara, Editura Amarcord, 1998.

BDD-A23066 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:21 UTC)